

УДК 330.01:502

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-8>**Матвєєв С.П.**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки,Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8356-5386>**Serhii Matveiev**

Kharkiv National University of Internal Affairs

**ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ
ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА****ECONOMIC STIMULATION IN THE SYSTEM OF FINANCIAL SECURITY
OF ENVIRONMENTAL PRODUCTION**

Анотація. У статті представлено науково-теоретичний підхід до дослідження наслідків реалізації природоохоронної політики в умовах сучасної змішаної ринкової економічної системи, а також використання ринкових інструментів господарювання. На основі аналізу сучасного стану природних компонентів соціально-економічного життя зроблено висновок про необхідність трансформації економічного механізму. В наш час соціальна сфера в своєму розвитку безпосередньо пов'язана зі станом природного середовища. Забруднення навколишнього середовища є одним з негативних результатів господарської діяльності. Забезпечення екологічної безпеки сьогодні є найважливішим аспектом у формуванні соціально орієнтованої економіки змішаного типу. Економічний розвиток повинен супроводжуватись відповідним процесом екологізації виробництва в усіх галузях народного господарства. Отже, економічна діяльність, що здійснюється в Україні, фактично призводить до негативних наслідків, які відображають різке зниження якості природного середовища, збитків, яких зазнають окремі суб'єкти господарювання, збитків, завданих економіці окремих регіонів та національній економіці в цілому. Необхідність функціонування національної економіки на засадах сталого розвитку значною мірою зумовлює актуалізацію питання розробки та впровадження мотиваційного стимулюючого механізму суб'єктів господарювання у сфері природоохоронної діяльності. Автором статті охарактеризовано види та напрями застосування мотиваційних інструментів управління регіональним розвитком, приділено увагу проблемам екологічної політики в Україні. Сучасне забруднення навколишнього середовища, утворення та зростання промислових відходів, незадовільні природоохоронні заходи, недостатнє використання природоохоронних засобів суттєво обмежують можливості задоволення соціальних потреб, знижують конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, понижують якість життя людей, погіршують стан природних ресурсів. Існуючий економічний механізм виробництва базується на законах ринкової економіки. Закони. Отже, комплексна оцінка ефективності виробництва вимагає оцінки всіх без винятку витрат, пов'язаних з виробництвом кожного виду продукції або послуг. Натуральні компоненти виробництва, що не мають вартісної оцінки, але які є невід'ємною частиною технологічних процесів, також повинні отримати вартісне визначення. Тільки грошовий облік всіх складових виробництва, як трудового, так і природного походження, здатний виявити реальну соціальну ефективність кожного виробництва, економічно стимулювати розвиток його техніки і технології відповідно до вимог раціонального природокористування.

Ключові слова: охорона навколишнього природного середовища, екологізація виробництва, екологічна політика, економічне стимулювання, фінансування заходів, виробничі підприємства.

Abstract. This article presents the scientific and theoretical approach for study of the consequences of environment protection policy implementation with regard to the mixed modern market economy as well as market instruments. Based on the analysis of the current state of natural components of social and economic life, the conclusion about a need for transformation for economic mechanism is drawn. At present, the social sphere in its development is directly connected with a condition of the natural environment. Environmental pollution is one of the negative results of economic activities. To safeguard the environmental safety nowadays is the most important aspect in formulation of socially oriented economy of the mixed type. The economic development must be accompanied by a corresponding process of greening production in all sectors of the national economy. Consequently, the economic activity undertaken in Ukraine actually are resulted in negative effects that reflect a sharp decline in quality of the natural environment, losses experienced by some individual economic entities, damage caused to the industries in some regions, and national economy at large. The necessity of functioning of national economy on the principles of a sustainable development considerably causes the actualization of the question of development and implementation of the motivational incentive mechanism of business entities in the realization of environmental activities areas. The author of the article describes the types and directions of application of motivational tools of the regional development management, pays an attention to problems of the environmentally policy in Ukraine. Current environmental pollution, generation and growth of industrial waste, poor environmental protection measures, insufficient use of environmental protection equipment significantly restrict the ability to meet social needs, reduce the competitiveness of domestic enterprises, lower the quality of people's life, and state of natural resources. The existing economic mechanism of production is based on the market economy laws. Consequently, a comprehensive assessment of production efficiency requires the estimate of all, with no exception, costs related to production of each type of product or service. Natural components of production that do not have a value estimate, which are an integral part of technological processes, must also receive a value (monetary) term. Only the monetary accounting of all components of production both labor and of nature origin, is able to reveal the real social efficiency of each production, and economically stimulate the development of its technique and technology in line with rationalizing environmental management.

Keywords: environmental protection, greening of production, environmental policy, economic stimulation, financing of events, production enterprises.

Постановка проблеми. Господарська діяльність, що проводиться в Україні нині, супроводжується зовнішніми ефектами, які проявляються в різкому зниженні якості природного довкілля, у збитку для суспільства, збитках окремим господарюючим суб'єктам, галузям національної економіки в цілому. Нераціональне використання природної сировини, накопичення виробничих відходів, неефективне проведення природоохоронних заходів, недостатнє використання природоохоронного устаткування обмежують можливості задоволення громадських потреб, знижує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, умов життя людей, стан природних ресурсів.

Сучасна стратегія переходу на начала стійкого і поступального економічного зростання включає оптимізацію процесів розвитку продуктивних сил і використання природно-ресурсного потенціалу екологізації усього громадського життя. Реалізація цих завдань можлива за умови подолання стереотипів, що склалися, поведінки людей, що відбивають протиріччя між особистими і громадськими інтересами в області природокористування.

Сучасний розвиток України, складна екологічна ситуація та тенденції в її змінах, які ускладнюються тим, що Україна серед європейських держав має найвищий інтегральний рівень антропогенного навантаження на довкілля і в той же час має досить незначні внутрішні фінансові можливості для вирішення цієї проблеми, обумовлюють необхідність пошуку ефективних шляхів подальшого розвитку. Тому проблема формування механізму екологізації економіки є надзвичайно актуальною і вимагає узагальнених поглядів, завдяки яким можливо обґрунтувати практичні рекомендації щодо шляхів становлення, форм функціонування і розвитку еколого-економічної системи країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Серед відомих дослідників проблем ресурсозбереження та дослідження антропогенного впливу на навколишнє середовище слід назвати Бистрякова І., Дорогунцова С., Ковалю Я.В., Міщенко В., Горбач Л., Хвесика М. [1, с. 90; 6, с. 42-78; 7, с. 52-54].

Розроблення механізму економічного стимулювання та мотивації еколого-економічної діяльності знайшли своє відображення в працях таких вітчизняних вчених, як: О. Балацького, С. Дорогунцова, О. Веклич, Т. Галушкіної, Б. Данилишина, С. Ілляшенка, Л. Мельника, С. Шевчука [2, с. 53-87; 3, с. 67-71; 4, с. 62; 5, с. 63-65].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, зважаючи на значні наукові розробки, проблеми вдосконалення економічного механізму екологізації суспільного виробництва потребують подальшого опрацювання. Об'єктивно виникає потреба в подальшому визначенні, обґрунтуванні та впровадженні принципів економічного стимулювання екологічно-орієнтованого управління діяльністю господарюючих суб'єктів, оптимізації використання спеціальних фінансово-кредитних фондів.

Головною метою цієї роботи є дослідження принципів економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища, природоохоронних заходів підприємств політики природокористування. Відповідно до поставленої мети були визначені основні завдання: на основі еколого-системного підходу

провести аналіз впровадження принципів економічного стимулювання природоохоронних заходів, що проводяться підприємствами в умовах обмежених фінансових ресурсів та залучення додаткових джерел фінансування.

Виклад основного матеріалу. Складна екологічна ситуація, яка виникла в нашій країні та тенденції в її змінах, викликані тим, що Україна має дуже високий інтегральний рівень антропогенного навантаження на довкілля і в той же час наявні недостатні внутрішні фінансові можливості для вирішення цієї проблеми. Це обумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів подальшого розвитку механізму господарювання, вдосконалення системи фінансування природоохоронних заходів, активізації інвестиційної діяльності і залучення інвестицій. Зокрема, механізму економічного стимулювання проведення безпосередньо заходів з охорони природи.

Економічне стимулювання виражає відносини формування системи стимулів і важелів, адекватних економічним інтересам агентів виробництва. Стимулювання може бути пов'язано з різними аспектами господарської діяльності підприємств. При цьому, стимулювання природоохоронної діяльності має специфічну мету – досягнення оптимального співвідношення у розвитку виробництва основної продукції та охорони природи на підприємстві, забезпечення на цій основі стабільності природних систем і максимального зростання економічної ефективності. Значимість економічного стимулювання природоохоронної діяльності особливо висока в умовах, коли охорона природи на підприємстві залишається видом діяльності, відокремленим від решти виробництва, яке будується насамперед виходячи з мети виробництва товарів та послуг для задоволення потреб ринку.

Механізм економічного стимулювання охорони природи як елемент господарського механізму і складова частина механізму стимулювання розвитку суспільного виробництва являє собою сукупність взаємопов'язаних форм і соціально-економічних методів, за допомогою яких здійснюється реалізація еколого-економічних інтересів усіх агентів виробництва, приведення їх у відповідність із загальнонаціональним інтересом, що забезпечує підвищення рівня екологічності всього матеріального виробництва.

Ефективність механізму стимулювання охорони природи безпосередньо залежить від того, наскільки його зміст і спрямованість дії відповідають вимогам об'єктивних закономірностей розвитку системи взаємовідносин суспільства і природи. Ступінь же використання закономірностей розвитку екологічних систем і економічних законів знаходить пряме відображення в результатах екологізації виробництва, її темпах та ефективності.

Зміст та напрямки дії механізму стимулювання природоохорони виражається через його структуру, принципи функціонування та розвитку, закономірності руху його форм і процесу відтворення екологічного чинника продуктивних сил.

З'ясування структури механізму є визначення його елементів і стійких зв'язків. Структура механізму стимулювання – це спосіб взаємозв'язку, взаємодії утворюючих його елементів. Сукупність зв'язків між елементами механізму, тобто формами стимулювання,

його внутрішню будову визначають властивості механізму в цілому, які відмінні від властивостей суми елементів, що утворюють механізм. Тому наявність певної структури зі стійкими взаємозв'язками елементів є найважливішою ознакою цілісності механізму. Закономірності руху параметрів механізму, і насамперед його елементів, повинні забезпечувати збереження властивостей цілісності механізму і спрямованість його на певну ціль – досягнення максимальної ефективності розвитку виробничої діяльності підприємства.

Інструментами стимулювання охорони природи виступають економічні категорії, такі як прибуток підприємства, валовий дохід, фонди економічного стимулювання, фінанси, кредит, ціна та ін., що мають об'єктивну основу, але ефективність їх використання значною мірою залежить від економічної політики, яка проводиться державою. По суті вони являють собою форми прояву матеріальної зацікавленості суб'єктів, що реалізуються під впливом інтересів і стимулів, і зовні виступаючих як інструменти планового управління природоохоронною діяльністю на рівні підприємств. При цьому формування та вдосконалення, які здійснюються в процесі господарської практики, обумовлюються екологізацією всього суспільного виробництва, орієнтацією на інтенсивні, природозберігаючі методи ведення господарства та відповідні зміни характеру праці суб'єктів, відносини один з одним у процесі виробництва і споживання. Взаємопов'язані між собою форми стимулювання значною мірою визначаються застосуванням в процесі свідомої діяльності господарюючих суб'єктів соціально-економічних методів як способу досягнення мети даного механізму. Функціонування механізму економічного стимулювання охорони природи пов'язане з використанням двох основних методів: матеріальної зацікавленості і матеріальної відповідальності. Ці методи взаємопов'язані і різняться насамперед формами вираження. Метод матеріальної зацікавленості тісно пов'язаний і гармонійно узгоджується із застосуванням форм заохочувального характеру, таких як фонди матеріального стимулювання, пільгові умови кредитування, податкові пільги, виплати премій і таке інше. Метод матеріальної відповідальності пов'язаний насамперед з формами примусового характеру, такими як економічні санкції та інші специфічні форми негативної економічної оцінки низьких результатів діяльності суб'єктів у природоохоронній області.

Формування, функціонування та розвиток механізму стимулювання охорони природи підкоряються сучасним тенденціям економічного життя і повинні відповідати загальним вимогам господарювання виробничих ланок.

Врахування принципів формування є одна з істотних передумов посилення дієвості механізму в процесі його функціонування. Такими загальними принципами конструювання механізму стимулювання охорони природи є тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість його головних змінних форм, методів і цілей які визначаються критерієм ефективності стимулювання; певна стабільність і повторюваність взаємодії форм, методів і цілей стимулювання; динамічність механізму стимулювання, що виражається в кожен даний момент в ступені його відповідності рівню розвитку продуктивних сил і станом еколого-економічних систем; однаковість

впливу механізму стимулювання, яке проявляється в тому, що на різних виробничих ділянках, в різних умовах здійснення суспільної праці повинна забезпечуватися єдина міра заохочення за рівні досягнення природоохоронної діяльності.

Принципи, що визначають на якій основі відбувається функціонування і розвиток механізму стимулювання охорони природи, не є довільними. Вони визначаються рівнем розвитку продуктивних сил, станом технологічної бази, основними напрямками розвитку природокористування. Одночасно розробка принципів функціонування та розвитку механізму стимулювання та його вдосконалення на основі цих принципів є результатами розвитку економічної науки і практики господарської діяльності підприємства, а так само його природоохоронної діяльності.

Обґрунтованість і достовірність використання принципів стимулювання свідчить про ступінь відповідності господарської діяльності суспільства в сфері охорони природи об'єктивним економічним законом і закономірностям розвитку взаємовідносин суспільства з природою. Повнота втілення принципів функціонування та розвитку механізму стимулювання безпосередньо впливає на його дієвість. Вихідним пунктом у розробці принципів розвитку і функціонування механізму стимулювання, має стати вимога, щоб їх реалізація сприяла встановленню єдиного напрямку дії всіх закономірностей і тенденцій процесу формування взаємовідносин суспільства і природи і закономірностей неухильного зростання економічної ефективності заходів з охорони природи. При цьому прояв закономірних тенденцій, що викликають зростання екологічної та економічної ефективності, буде посилюватися, а тих які впливають на їх зниження – послаблюватися. У взаємодіючій системі закономірностей, визначальною, в умовах проведення економічних реформ, є об'єктивна необхідність і можливість безперервного зростання народногосподарської ефективності заходів з охорони природи, що обумовлено проявом внутрішньої логіки розвитку системи відносин «суспільство-природа» і дією економічних законів. Названа провідною закономірність береться за основу при визначенні принципів функціонування та розвитку механізму стимулювання природоохоронної діяльності на підприємстві. Такий підхід дозволяє виробити єдиний комплекс взаємопов'язаних принципів.

Комплексність стимулювання охорони природи, яка виступає як принцип функціонування і розвитку механізму, обумовлюється необхідністю охопити всі сторони діяльності підприємства, спрямовані на охорону природи, починаючи з уловлювання та нейтралізації шкідливих відходів і закінчуючи розвитком і матеріальним втіленням в широких масштабах ідеї безвідходного виробництва з різними аспектами його розвитку – технічним, економічним і соціальним. Механізм стимулювання при цьому повинен бути орієнтований на досягнення найбільших кінцевих результатів – максимальної ефективності заходів з охорони природи, забезпечення оптимального якості середовища.

Важливим принципом організації економічного стимулювання є принцип забезпеченості внутрішньовиробничих умов стимулювання. Він вимагає цілеспрямованого формування і розвитку внутрішньовиробничих умов реалізації спонукальних мотивів високої

продуктивності праці в природоохоронних підрозділах і ефективності дії природозахисного обладнання на підприємствах. До речі, безпосереднє стимулювання працівників, зайнятих у виробничих підприємствах господарства повинно мати диференційований характер. Основний виробничий персонал повинен бути мотивованим до виконання всіх екологічних вимог в процесі безпосереднього виробництва продукції та суворого дотримання правил екологічної безпеки. Щодо персоналу, задіяного на природоохоронних спорудах та установках їх робота повинна стимулюватися відповідно до ефективності функціонування природозахисних об'єктів та виконанням цією групою працівників своїх службових обов'язків.

Для організації ефективної системи матеріального стимулювання необхідно використовувати і такий принцип як принцип забезпеченості на рівні національної економіки в цілому умов реалізації його економічних форм. У нинішніх умовах даний принцип втілюється у вдосконаленні ринкових форм господарювання в ході перспективних радикальних перетворень економіки та відпрацювання системи державного регулювання.

Зрозуміло, що для економічного забезпечення охорони довкілля потрібна злагоджена діюча система, яка включає заходи і засоби, накопичення та використання необхідних ресурсів. Найважливішим елементом цієї системи є фінансування охорони природи. Особливу роль в стимулюванні заходів захисту природного середовища має обмірковане використання коштів цільових фондів, зокрема Державного фонду охорони навколишнього природного середовища. Він створюється за рахунок зборів за забруднення навколишнього середовища, штрафів за порушення нормативів і правил охорони довкілля, а також добровільних внесків та пожертвувань юридичних та фізичних осіб. До цього фонду можуть бути направлені інші кошти відповідно до діючого законодавства. За рахунок Державного фонду охорони навколишнього природного середовища здійснюється фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів а також забезпечення екологічної безпеки держави.

Відповідно до цього кошти фонду доцільно використовувати для прямого пільгового кредитування будівництва природозахисних споруд колективного користування та реалізації проектів впровадження в природоохорону новітніх технологічних рішень. Знижки відсотків за кредитом повинні бути визначені за ефективністю проведених заходів.

В перспективі важливим джерелом фінансування охорони навколишнього середовища повинні стати репарації, отримані від Російської Федерації, винної в знищенні української економіки. Міністр юстиції Денис Малюська назвав розмір репарацій від РФ за

збитки під час повномасштабного вторгнення в Україну. Країна-агресор зобов'язана виплатити не менше \$300 млрд. Втрати України від російського вторгнення оцінюються набагато більше, але названа сума відповідає розміру заморожених активів Банку РФ у країнах G7, закордонних активів російських державних підприємств та конфіскованого майна російських олігархів. Важливо раціонально використовувати ці кошти, не забуваючи про необхідність вирішувати екологічні проблеми [3, с. 1].

Україна, як держава-кандидат до вступу в ЄС, повинна заздалегідь переглянути свою екологічну та господарську політику. З оглядом на майбутній вступ до ЄС, виходячи з наявних кадрових і природних ресурсів вочевидь Україна в міжнародному розподілі праці буде спеціалізуватися на матеріальному виробництві перш за все в металургійній галузі, тяжкому і транспортному машинобудуванні тощо. Ми розуміємо, що в процесі відродження української економіки, нарощування та введення в дію нових виробничих потужностей буде зростати і негативний тиск на навколишнє середовище. Це накладає свої обмеження на процес відбудови української економіки з урахуванням жорстких екологічних нормативів, прийнятих у Європейському Союзі. Тому значні кошти повинні вкладатися в нові екологічно безпечні технології та системи виробництва.

Для прийняття рішень та планування в ході відродження національного господарства України безперечно повинні враховуватися всі екологічні вимоги. Це напряму пов'язано з відповідною підготовкою виробничих кадрів, тобто безпосередніх виконавців, їх налаштованістю на досягнення екологічних цілей. Що потребує належної екологічної підготовки та формування інтегрального еколого-системного світогляду технічних і наукових працівників, а також менеджерів всіх рівнів [5, с. 244].

Висновки. Таким чином, політика екологізації суспільного виробництва повинна в цілому відповідати тенденціям розвитку національної економіки України. Ефективна система економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища представляє собою невід'ємну складову діючого господарського механізму і розвивається разом з ним, відповідно загальним напрямам економічної політики держави.

Стимулювання працівників підприємств в справі охорони природи повинно мати диференційований характер відповідно до їх ролі і функцій в процесі природокористування і захисту довкілля.

В післявоєнний період в ході відбудови економіки України процес екологізації буде проходити при інших технологічних умовах і з урахуванням нормативів та вимог ЄС.

Бібліографічний список:

1. Дорогунцова С.І. ін. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. Київ : РВПС України, 2000. 716 с.
2. Карінцева О.І. Методи оцінки екологічних втрат: монографія / за ред. Л.Г. Мельника. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 268 с.
3. Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О. Екологічний менеджмент: проблеми і перспективи становлення та розвитку. *Економіка України*. 2000. № 5. С. 67–73.
4. Веклич О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання. *Економіка України*. 2003. № 10. С. 62.
5. Шевчук В.Я. Еколого-економічні основи охорони природи в Україні. *Екологія та ноосферологія*. 2001. Т. 2. № 3-4. С. 61–65.

6. Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. Економіко-правоверегулювання природокористування: монографія. Київ : Кондор, 2009. 524 с.
7. Соколенко Л.Ф. Мотиваційний механізм у системі еколого-економічного регіонального управління. *Науковий вісник ЧДДЕУ*. 2014. № 3 (23). С. 52–56.
8. Григор'єв В. Росія зобов'язана виплатити Україні щонайменше \$300 млрд репарацій. *Мін'юст*. 2022. URL: <https://meta.ua/uk/authors/vladislav-grigorev/>
9. Дубович І.А. Особливості та перспективи екологізації освіти та екологічного виховання населення в Україні. 2018. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/16_5/244_Dubowicz_16_5.pdf

References:

1. Dorohuntsova S. I. in. (2000) *Pryrodno-resursnyi potentsial staloho rozvytku Ukrainy*. Kyiv: RVPS Ukrainy, 716 p.
2. Karitseva O. I. (2004) *Metody otsinky ekolohichnykh vtrat: monohrafiia / za red. L. H. Melnyka*. Sumy : VTD «Universytetska knyha», 268 p.
3. Balatskyi O., Lukianykhin V., Lukianykhina O. (2000) *Ekolohichni menedzhment: problemy i perspektyvy stanovlennia ta rozvytku*. *Ekonomika Ukrainy*, no. 5, pp. 67–73.
4. Veklych O. (2003) *Suchasnyi stan ta efektyvnist ekonomichnoho mekhanizmu ekolohichnoho rehuliuвання*. *Ekonomika Ukrainy*, no. 10, p. 62.
5. Shevchuk V. Ia. (2001) *Ekoloho-ekonomichni osnovy okhorony pryrody v Ukraini*. *Ekolohiia ta noosferolohiia*, vol. 2, no. 3-4, pp. 61–65.
6. Khvesyk M. A., Horbach L. M., Kulakovskiy Yu. P. (2009) *Ekonomiko-pravove rehuliuвання pryrodokorystuvannya: monohrafiia*. Kyiv: Kondor, 524 p.
7. Sokolenko L. F. (2014) *Motyvatyyni mekhanizm u systemi ekoloho-ekonomichnoho rehionalnoho upravlinnia*. *Naukovyi visnyk ChDIEU*, no. 3 (23), pp. 52–56.
8. Hryhoriev V. (2022) *Rosiia zoboviazana vyplatyty Ukraini shchonaimenshe \$300 mlrd reparatsii*. *Miniust*. Available at: <https://meta.ua/uk/authors/vladislav-grigorev/>
9. Dubovych I. A. (2018) *Osoblyvosti ta perspektyvy ekolohizatsii osvity ta ekolohichnoho vykhovannya naseleння v Ukraini*. 2018. Available at: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/16_5/244_Dubowicz_16_5.pdf

Стаття надійшла до редакції 24.05.2024